

**BLUM TAKSONOMIYASINING O‘ZBEK ADABIYOTINI
O‘RGANISHDAGI AHAMIYATI
(ALISHER NAVOIY HAYOTI VA IJODI MISOLIDA)**

Iroda Ishonxanova

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o‘zbek tili va adabiyoti universiteti o‘qituvchisi,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: irodaishonxanova@gmail.com*

***Annotatsiya:** Bugungi ta’lim tizimi zamon bilan hamnafas holda rivojlanib, o‘zgarib bormoqda. Mumtoz adabiyot namunalarini o‘qitishda turli zamonaviy texnologiyalar faol qo‘llanmoqda. Ushbu maqolada Blum taksonomiyasi usulining Alisher Navoiy hayoti va ijodini o‘rganish mavzularida qo‘llashga namuna keltirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** eslab qolish, tushunish, qo‘llash, baholash, tahlil qilish, yaratish, Blum taksonomiyasi*

Zamonaviy texnologiyalar jamiyat hayotidagi o‘zgarishlarga sabab bo‘lish bilan bir qatorda, ta’lim tizimida ham ko‘plab yangiliklarga yo‘l ochib bermoqda. Adabiyot faniga tegishli o‘quv mashg‘ulotlarida ham yangicha yondashuvlardan samarali foydalanilmoqda. Shu jumladan, mumtoz adabiyot namunalarini o‘zlashtirishda ham zamonaviy texnologiyalarga murojaat qilmoqdamiz. O‘quvchilarni mumtoz adabiyot namunalari bilan yaqindan tanishtirish uchun qanday zamonaviy dars usullarini qo‘llasak, o‘z maqsadimizga erisha olamiz? Ushbu maqolada Blum taksonomiyasi usuli haqida o‘z mulohazalarimizni bildirmoqchimiz.

Blum taksonomiyasi haqida ma’lumot

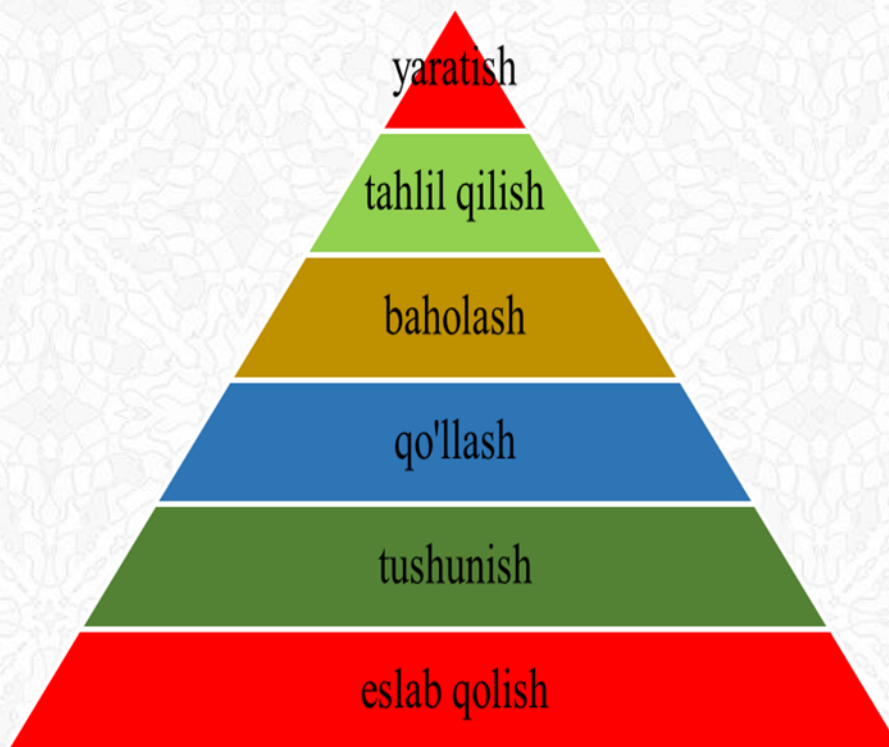
Avvalo, “Blum taksonomiyasi” atamasiga ta’rif bersak.

“Taksonomiya” – bu biror narsani ierarxik tartib (pastdan yuqoriga qarab) da joylashtirish prinsipi degan ma’noni bildiradi. Amerikalik psixolog Benjamin Blum boshchiligidagi Chikago universiteti olimlari ushbu oliy maqsadlar tizimini ishlab chiqishgan. Bu g‘oya birinchi marta 956-yilda “Ta’lim maqsadlari taksonomiyasi” kitobida nashr etilgan.

Benjamin Blum ta’lim maqsadlarini kognitiv, affektiv va psixomotor deb nomlanuvchi uchta sohaga ajratdi. Kognitiv (bilmoq, anglamoq, tushunmoq va fikrlamoq) soha bu bilim, tushunish va tanqidiy fikrlashga xizmat qiladi. Bilim sohasi ma’lumotlar bilan tanishish, ularni yodlashdan tortib, olingan ma’lumotlar yordamida muammolarni hal qilishgacha bo‘lgan jarayonni o‘z ichiga oladi. Affektiv soha his-tuyg‘ular bilan bog‘liq bo‘lib, affektiv sohaning asosiy maqsadi atrofda dunyo hodisalariga hissiy munosabatni shakllantirishdan iboratdir. Bunga odamning turli hayotiy vaziyatlarga, boshqa insonlarning qadriyatlarini, qiziqishlari va moyilliklariga qanday munosabatda bo‘lishi kuzatiladi hamda munosabat bildiriladi. Psixomotor (qo‘zg‘aluvchi, yaratuvchi) soha amaliy ko‘nikmalarni

rivojlantirish bilan bog‘liq va turli xil vositalardan foydalanish qobiliyatini maqsadlarga yo‘naltirish bilan shug‘ullanadi.

Yuqorida keltirilgan sohalar orasida kognitiv sohaga ko‘proq e‘tibor qaratiladi. Chunki ketma-ket sodir bo‘layotgan barcha jarayonlarning asosida mustahkam o‘zlashtirilgan bilim yotadi. Benjamin Blum ierarxik tartibda joylashtirilgan oltita darajadagi o‘quv maqsadlarini belgilagan. Bunda har bir daraja ma‘lum fikrlash qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan. Blum taksonomiyasi ta‘lim maqsadlarini to‘g‘ri belgilashga yordam beradi. Maqsadlarga asoslanib, o‘qituvchi o‘quvchilar uchun vazifalarni shakllantiradi va baholash vositalarini tanlaydi. Taksonomiya yordamida o‘qituvchi ta‘limni tashkil etadi va o‘quvchi nafaqat yangi bilimlarni oladi, balki ularni tahlil qilishni va hayotda qo‘llashni o‘rganadi. Blumning maqsadlar tizimi oddiydan murakkabgacha qurilgan. Eslab qolish va tushunish fikrlash va rivojlanishning eng past darajasiga, qo‘llash va baholash – o‘rtacha, tahlil qilish va yaratish – fikrlashning yuqori darajasiga tegishli. Blumning fikriga ko‘ra, o‘qituvchining eng asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilardagi fikrlashning yuqori darajasiga erishishdir.

1. Eslab qolish

Birinchi daraja olingan ma‘lumotlarni eslab qolish va takrorlash bilan boshlanadi. O‘quvchi asosiy atamalarni, aniq faktlarni, qoidalarni bilib oladi va ularni takrorlashi mumkin. Birinchi darajada mavzu haqida umumiy fikr shakllanadi.

Maqsadni belgilash uchun harakat fe’llaridan foydalaning: aniqlash, nomlash, eslab qolish, tartibga solish, ro‘yxatlash, o‘rganish, topish, ko‘rsatish, yozish, tanlash.

2. Tushunish

Ikkinchi bosqichda tushunish va xabardorlik sodir bo‘ladi. Ushbu bosqichni o‘zlashtirishning asosiy ko‘rsatkichi materialni o‘z so‘zlaringiz bilan taqdim etish qobiliyatidir. O‘quvchi qoidalar va prinsiplarni biladi va tushunadi, faktlar va hodisalarni tushuntirishi, grafikalar va diagrammalarga izoh berishi mumkin.

Harakat fe’llari: aniqlang, tushuntiring, tavsiflang, sharhlang, taqqoslang, umumlashtiring, ajratib oling, misol keltiring, izohlang.

3. Qo‘llash

Uchinchi bosqichning maqsadi – olingan bilimlarni muayyan vaziyatlarda qanday ishlatishni o‘rganish. O‘quvchi amaliy muammolarni yangi qoidalar, formulalar va qonunlar yordamida hal qiladi.

Harakat fe’llari: qaror qabul qilish, tarqatish, ko‘rsatish, tushuntirish, qo‘llash, hisoblash, o‘rganish, tajriba o‘tkazish, topish, tanlash.

4. Baholash

To‘rtinchi darajada talabning maqsadi materialning tuzilishini tushunish va uni tegishli qismlarga bo‘lish qobiliyatidir. O‘quvchi ma’lumotlarni yaratish prinsipini ko‘radi va mantiqiy xatolarni topishi mumkin.

Harakat fe’llari: tahlil qilish, ta’kidlash, qurish, aniqlash, tushuntirish, tartibga solish, o‘ylab topish, qurish, qarama-qarshi, ajratish, xulosa chiqarish.

5. Tahlil qilish

Beshinchi darajaga etganida, o‘quvchi o‘z bilimlarini umumlashtirishi va birlashtirishi mumkin. U bilimlarni tasniflash usuli yoki muammoni hal qilish rejasi kabi yangi tuzilmani yaratish uchun ishlatadi.

Harakat fe’llari: tuzish, ishlab chiqish, guruhlash, birlashtirish, o‘rnatish, rejalashtirish, umumlashtirish, tekshirish, taklif qilish, shakllantirish, tahlil qilish.

6. Yaratish

Eng yuqori darajada, o‘quvchi o‘z fikrlari va g‘oyalarini o‘zi yoki o‘qituvchining yordami bilan shakllantirishi mumkin bo‘lgan mezonlar orqali baholaydi. Asosiy maqsad – materialni qurish mantig‘ini baholash, xulosalarning to‘g‘riligini tekshirish va o‘z nuqtayi nazariningizni isbotlash.

Harakat fe’llari: kashf qilish, tuzish, himoya qilish, bayon qilish, muhokama qilish, tekshirish, asoslash, tasdiqlash, bashorat qilish.

Alisher Navoiy hayot yo‘li mavzusida Blum taksonomiyasini qo‘llash

Eslab qolish – Alisher Navoiy hayot yo‘li bo‘yicha topshiriqlar beriladi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5–11-sinf “Adabiyot” darsliklarining deyarli

barchasida Alisher Navoiy hayoti haqida ma’lumotlar berilgan. Lekin faqat bu bilan cheklanmaslik kerak deb hisoblaymiz. Shoir hayoti haqida ma’lumot beruvchi juda ko‘plab tarixiy va zamonaviy manbalar borligini ta’kidlab o‘tamiz.

Xondamirning “Makorim ul-axloq” asari, “El desa Navoiyni”, “Navoiy zamondoshlari xotirasida” to‘plamlari, Mirkarim Osimning “Zulmat ichra nur” asari, Oybekning “Alisherning bolaligi” qissasi, Uyg‘un va Izzat Sultonning “Navoiy” dramasi, Oybekning “Navoiy” hamda Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romanlari haqida berilgan ma’lumotlar o‘quvchilar tafakkurini boyitadi, Navoiy shaxsi haqidagi tushunchalarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Tushunish – o‘quvchi shoir haqidagi darslikda berilgan tarixiy faktlar haqida ma’lumot beradi. Sinfdan tashqari o‘qilgan asarlarga ham asoslangan holda fikrlar bildirilsa, o‘quvchilarning Alisher Navoiy hayoti haqidagi ma’lumotlari shakllanib boradi. Shu o‘rinda o‘quvchilardan shoirni qanday tasavvur qilishi haqida mustaqil fikrini so‘rash ham qiziqarli topshiriq hisoblanadi. Bu topshiriq o‘quvchi tafakkurini, dunyoqarashini kengaytiradi.

Qo‘llash – Alisher Navoiy hayot yo‘lining xronologik jadvalini yaratish vazifasi beriladi. Bunda o‘quvchilarda jadval bilan ishlash hamda ma’lumotlarni ketma-ketlikda to‘g‘ri joylashtirish malakasi paydo bo‘ladi. Yana bir e‘tiborga molik tomoni, o‘quvchi Alisher Navoiy o‘z hayoti davomida qilgan bunyodkorlik ishlari, yaratgan badiiy va ilmiy asarlari, o‘z yaqinlariga va xalqqa qilgan yaxshiliklaridan ilhomlanadi, shoirga bo‘lgan hurmati oshadi. Kelajakda Alisher Navoiydek xalqqa xizmat qiluvchi inson bo‘lib yetishishga intiladi.

Tahlil qilish – Alisher Navoiyning bolalik yillari haqidagi ma’lumotlar tahlil qilinadi. Bu jarayonda o‘quvchilarga shaxsiy fikrni mustaqil bayon etishga undaydigan turli savollar berish mumkin. Ya’ni, “Uning buyuk inson bo‘lib yetishishi bolaligidagi qaysi xatti-harakatlaridan sezilgan?”, “Hozirgi bolalar Alisherdek bo‘la olishadimi?” kabi savollarga javob berib, o‘zini Navoiyning yoshligi bilan qiyoslaydi.

Baholash – Alisher Navoiyning hayot yo‘li tanqidiy qarash bilan baholanadi. Bunda o‘qituvchi sinfga muammoli savol tashlashi maqsadga muvofiq. Bu savollar Navoiy asarlariga ham, uning hayot yo‘liga ham taalluqli bo‘lishi mumkin. Masalan, o‘quvchilar Alisher Navoiy vazir lavozimida ishlaganida, saroydagi fitnalar tufayli ketib qolmasdan, nohaqliklar bilan kurashish kerakligi haqidagi savol borasida fikr bildirishlari mumkin. Yoki nima sababdan Xusrav emas, balki Farhod komil inson sifatida tasvirlangani haqida bahslashishlari o‘quv mashg‘ulotlarining qiziqarli o‘tishiga yordam beradi.

Yaratish – oxirgi bosqich eng murakkab va eng qiziqarli hisoblanib, o‘quvchidan ijodkorlik talab etiladi. Bu bosqichdagi vazifalarda, albatta,

o‘quvchilarning yosh xususiyati inobatga olinishi muhim. 5–7-sinf o‘quvchilariga nisbatan soddaroq topshiriq beriladi. Alisher Navoiyning portretini yaratish vazifasi berilsa, o‘quvchilar matn orqali shoir shaxsiyatini ochib beradilar. 8–9-sinflar uchun shoir hayotini qismlarga bo‘lib, taqdimot qilish topshirig‘i berilishi mumkin. 10–11-sinf o‘quvchilari shoir hayot yo‘li haqida intervyu tayyorlasalar yoki Alisher Navoiy haqidagi asardan parchani sahnalashtirsalar, maqsadga muvofiq bo‘lardi.

Alisher Navoiy ruboiylari bo‘yicha Blum taksonomiyasini qo‘llash

Eslab qolish – 8-sinf “Adabiyot” darsligida ruboiy haqida nazariy ma’lumot hamda Alisher Navoiy ruboiylari izohi bilan berilgan. O‘quvchidan ushbu nazariy ma’lumotni o‘zlashtirish va ruboiylardan namunalar yod olish vazifasi beriladi.

Tushunish – ruboiylarning g‘oyasi, mohiyati haqida fikr bildiradi. Bu topshiriqni bajarish o‘quvchilar uchun qiyinchilik tug‘dirmaydi. Chunki darslikka kiritilgan ruboiylarning mazmuni va g‘oyasi haqidagi ma’lumotlar ham keltirib o‘tilgan.

Qo‘llash – ruboiyning mazmunini yozish vazifasi beriladi. Ushbu vazifani bajarish o‘quvchilar yozma nutqini rivojlantirish uchun xizmat qiladi. Negaki, o‘z fikrini mustaqil bayon etishga harakat qilgan o‘quvchi so‘zlarni takrorlamaslikka, chiroyli o‘xshatishlar qilishga, matnni mazmunli tarzda yozishga harakat qiladi.

Tahlil qilish – ruboiylarni boshqa janrga tegishli to‘rtliklar(qit’a, tuyuq) bilan qiyoslab, lingvopoetik tahlil qilish vazifasi beriladi. Bu o‘rinda o‘quvchilarni to‘rtlik shaklidagi barcha janrlar haqidagi nazariy ma’lumotlardan boxabar qilish zarurligini eslatib o‘tamiz.

8-sinf darsligiga quyidagi ruboiy kiritilgan:

Ahbob, yigitlikni g‘animat tutunguz,
O‘zni qariliq mehnatidin qo‘rqutunguz.
Oyini adovatu hasaddin o‘tunguz,
Har nav’ ila o‘zni necha kun ovutunguz.

Tabiiyki, bu ruboiyning izohi ham berilgan. Aynan shu ruboiyni shoirning quyidagi qit’asi bilan qiyoslash topshirig‘ini o‘quvchilarga bersak bo‘ladi:

Kamol et kasbkim, olam uyidin,
Sanga farz o‘lmag‘ay g‘amnok chiqmoq.
Jahondin notamom o‘tmak biayni,
Erur hammomdin nopok chiqmoq.

Ushbu qit’ani tanlashimizga sabab – ikkala to‘rtlikda ham hayotning mazmuni haqidagi fikr aks etganligi. O‘quvchilarga “Venn diagrammasi” metodi orqali bu to‘rtliklarni qiyoslash vazifasini berish samarali natija beradi. Chunki “Venn diagrammasi”da ikki tushunchaning o‘xshash va farqli tomonlari jadvalda aniq va tartibli holda namoyon bo‘ladi, tahlil obyektlari yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Baholash – o‘quvchi ruboiyning imkoniyatlarini baholaydi. Ya’ni, to‘rt misrada juda muhim fikrni bildirish mumkinligini isbotlab beradi. Shu o‘rinda o‘quvchilarga mustaqil ish sifatida darslikka kiritilmagan ruboiylarni izohlash topshirig‘ini berish mumkin. Biz quyidagi ruboiylarni tavsiya etishimiz mumkin:

Jonimdog‘i “jim” ikki dolingg‘a fido,
Anding so‘ng “alif” toza niholingg‘a fido,
“Nun”i dog‘i anbarin hilolingg‘a fido,
Qolg‘on iki nuqta ikki xolingg‘a fido.

Gar oshiq esang, zebu takallufni unut,
Yaxshiyu yamon ishda taxallufni unut,
O‘tgan gar erur yamon, taassufni unut,
Kelgan gar erur yaxshi, tasarrufni unut.

Kim istasa saltanat, saxodur anga shart,
Har va’daki aylasa, vafodur anga shart.
Kim faqr talab qilsa, fanodur anga shart,
Ollig‘a nekim kelsa, rizodur anga shart.

Albatta, o‘qituvchi darslikka kiritilmagan ruboiylar tarkibidagi tushunilishi qiyin bo‘lgan so‘zlarning izohini o‘quvchilar hukmiga havola etishlari maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Yaratish – ruboiylarning mazmuni, g‘oyasi aks etgan esse, insho, maqola yozish yoki loyiha tayyorlash kabi vazifalarni bajaradi. Ma’lumki, hozirgi kunda ko‘pchilik yoshlar xorijiy tillarni o‘rganishga katta e’tibor bermoqdalar. Tilimizga yozma ish turi sifatida xorijiy tildan kirib kelgan esse haqida ma’lum tushunchaga egalar. Shu sababli Alisher Navoiy ruboiylari haqida esse yozish ularga qiyinchilik tug‘dirmaydi. Esse matnida tahlil hamda shaxsiy fikr muhim o‘rin egallaydi. Qiziqarli topshiriq sifatida slayd shaklidagi taqdimot tayyorlash vazifasini berish mumkin. Negaki, o‘quvchilar kompyuter texnologiyalaridan yaxshi xabardor, turli dasturlardan o‘rinli va samarali foydalanish ko‘nikmasiga egadirlar. Multimedia vositalaridan ham faol foydalana oladilar.

Biz yuqorida Blum taksonomiyasini Alisher Navoiy hayoti va ruboiylari tadqiqida qo‘llashga oid mulohazalarimiz bilan o‘rtoqlashdik. Aniq sezilib turibdiki, bu usulni adabiyot faniga oid o‘quv mashg‘ulotlarida qo‘llasak, yaxshi natijalarga erishamiz. Bundan tashqari, Blum taksonomiyasining ta’lim oluvchilarga motivatsiya berish, ularni ruhlantirish xususiyati ham bor.

“Motivatsiya” so‘zining faoliyatga undash ma’nosi mavjud. Blum taksonomiyasi ham o‘qituvchini va o‘quvchini faol bo‘lish, aqlli harakat qilish,

ko‘proq ma‘lumot o‘zlashtirish hamda ularni amalda qo‘llashga undaydi. Bu usulni qo‘llash uchun o‘qituvchi ham o‘z ustida ishlaydi, o‘quvchilar ham bilim hamda ko‘nikmalarini oshirishga intiladilar. O‘quvchilarga mustaqil bajarish uchun qiziqarli hamda mas‘uliyatli vazifalar topshirilsa, ular bu masalaga jiddiylik bilan yondashadilar. Yangicha g‘oyalarni kashf etadilar. Tahlil qilish va baholash talab etiladigan bosqichlarda o‘quvchilar o‘zlarini haqiqiy ekspert, soha mutaxassisi sifatida his qiladilar. Fan o‘qituvchisi so‘zlab bergan mazmun, belgilab bergan reja, tushuntirib bergan g‘oya o‘zi uchun buzib bo‘lmas qonun emasligini his etgan o‘quvchi erkin fikrlay boshlaydi. O‘z mulohazalarini mustaqil tarzda va ta’sirchan ko‘rinishda ifodalashga harakat qiladi.

Blum taksonomiyasining eng yuqori bosqichi – yaratish bosqichida o‘quvchilarning kashfiyotchilik iqtidori namoyon bo‘ladi. Ularning har biri o‘z yaratig‘ining boshqalarnikidan ajralib turishini, noan’anaviy bo‘lishini xohlaydi. Shu o‘rinda san‘atga qobiliyati bo‘lgan o‘quvchilarning tashabbusidan samarali foydalanilsa, o‘quv mashg‘uloti jarayoni yanada jonli o‘tadi. Misol uchun, rassomchilikka iqtidori bo‘lgan o‘quvchilar Alisher Navoiy portretini, Hirot tasvirini yoki mumtoz miniatyura namunalarini chizib kelishi mumkin. Teatr san‘atiga qobiliyati bor o‘quvchi Alisher Navoiy qiyofasida o‘quv mashg‘ulotida qatnashishi sinfdagi muhitga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi deb o‘ylaymiz. Qo‘shiqchilikka iqtidori bor o‘quvchilar Alisher Navoiy g‘azali bilan aytiladigan ashulalardan namunalar, hech bo‘lmaganda, parchalar ijro etib berishlari sinfda mumtoz adabiyot ruhiyatini beradi.

Yuqoridagi ma‘lumotlar hamda fikrlardan shunday xulosa qilish mumkinki, Blum taksonomiyasi o‘quvchilarni Alisher Navoiy hayoti va ijodiga yaqinlashtiradi, mumtoz adabiyot namunalarini tushunishga hamda qabul qilishga undaydi. Chunki, Alisher Navoiy asarlari tili murakkabligi o‘quvchilar ularning mazmun-mohiyatini tushunishlariga to‘sqinlik qiladi. Blum taksonomiyasida esa o‘quvchi Navoiyni anglashga ierarxik tarzda, bosqichma-bosqich yaqinlashadi. Va, albatta, dars materialining ham birmuncha soddalashishiga erishamiz. Shu o‘rinda Alisher Navoiy shaxsi haqida hikoya qiluvchi zamonaviy asarlarni alohida ta’kidlab o‘tishimiz zarur. Zamonaviy asarlarning tili o‘quvchiga tanishligi bilan ulug‘ shoirimizni bizga yaqinlashtiradi, ushbu asarlardan parchalar keltirish orqali o‘quvchilarda adabiyotga, xususan, Alisher Navoiy ijodiga muhabbat uyg‘otishga erishamiz. Zero, ulug‘ bobokalonimiz ijod olami cheksizligi hamda teranligi bilan asrlar osha o‘z qadr-qimmatini yo‘qotmagan. Yosh avlodni ushbu ummondan bahramand qilish uchun adabiyot darslaridagi usullarni yanada takomillashtirish, yangi innovatsion texnologiyalarni faol qo‘llash zarur.

Alisher Navoiyning hayoti va ijodiga oid ta’limi mazmuni va metodikasini takomillashtirish uchun har bir sinf adabiyot darsligiga Alisher Navoiy hayoti

haqidagi ma'lumotlardan kiritish, shoir shaxsiyati haqida ma'lumot berganda, tarixiy manbalardan unumli foydalanish, “Navoiy zamondoshlari xotirasida” hamda Alisher Navoiy muxlislari uchun yaxshi tanish bo‘lgan “El desa Navoiyni” kitoblaridan o‘quvchilarning yoshini inobatga olgan holda turli hikoyatlar bilan tanishtirish va bu orqali Navoiy shaxsi haqida o‘quvchilar tasavvurini boyitib borish, shuningdek, hamkorlikda ishlash, Blum taksonomiyasi darajalariga mos savol va topshiriqlar ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Husanboyeva, Q. va b. Adabiyot o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. – Innovatsiya-Ziyo, 2020.
2. Olim, S. va boshqalar. Adabiyot. Darslik. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 8-sinf o‘quvchilari uchun. Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2019.
3. Sirojiddinov, Sh. va boshqalar. Navoiyshunoslik. Darslik. Toshkent: Tamaddun, 2019.
4. To‘xliyev, B. va b. Ta’lim bosqichlarida Alisher Navoiy asarlarini o‘rganish. – Toshkent: Bayoz, 2017.
5. To‘xliyev B.va boshqalar. Adabiyot. Darslik. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 10-sinf o‘quvchilari uchun. I qism. – Toshkent: O‘zME, 2017.
6. To‘xliyev B.va boshqalar. Adabiyot. Darslik. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 11-sinf o‘quvchilari uchun. I qism. – Toshkent: O‘zME, 2018.
7. To‘xliyev, B.va boshqalar. Alisher Navoiy hayoti va ijodi. Albom. Toshkent: Bayoz, 2013.
8. Мадаев, О. Навоий суҳбатлари. – Тошкент, Ўқитувчи, 2018.
9. Навоий замондошлари хотирасида. Тўплам. Тузувчи: Б.Аҳмедов. – Тошкент, Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.
10. Навоий, А. Бадоеъ ул-васат. МАТ. 20 жилдлик, 5-жилд. Тошкент: Фан, 1990.
11. Навоий, А. Фаройиб ус-сиғар. МАТ. 20 жилдлик, 3-жилд. Тошкент: Фан, 1988.
12. Навоий, А. Фарҳод ва Ширин. МАТ. 20 жилдлик, 8-жилд. Тошкент: Фан, 1991.
13. Султон, И. Алишер Навоий. Роман. – Тошкент, Адабиёт, 2021.
14. Ҳасанов, Б. Навоий асарлари учун қисқача луғат. Тошкент: Фан, 1993.
15. Эл деса Навоийни. Ҳазрат Мир Алишер Навоий ҳақида ривоятлар. – Тошкент, Чўлпон, 1991